

Eric Hobsbawm

Tredje världen och revolutionen

Nedan återges kapitel 15 ur Hobsbawms arbete *Ytterligheternas tidsålder* (1914-1991), sv. upplaga 1994. Som framgår av rubriken handlar det till stor del om den koloniala revolutionen. Se även hans [Socialismens död](#) (kapitel 16 ur samma arbete).

I januari 1974 stannade general Beleta Abebe till i Godebarackerna på väg till en inspektion... Dagen därpå nåddes Palatset av otroliga underrättelser: generalen har blivit arresterad av soldaterna som tvingar honom att äta samma mat som de själva äter. Mat som är så uppenbart rutten att somliga befarar att generalen ska bli sjuk och dö. Kejsaren [av Etiopien] skickar dit sitt gardes flygflottilj som fritar generalen och för honom till sjukhuset.

— *Ryszard Kapuscinski, Kejsaren (1983)*

Vi dödade så mycket boskap vi kunde [på universitetets försöksgård]. Men medan vi dödade dem började bondkvinnorna skrika: stackars djur, varför dödar de dem så där, vad har de gjort för ont? När damerna [servoras] började skrika: å, den stackarn, gav vi upp, men vi hade redan slaktat runt en fjärdedel, så där en 80 djur. Vi ville döda hela bunten, men det kunde vi inte, för bondkvinnorna började skrika.

När vi hade varit där ett tag var det en herre till häst, borta i Ayacucho-trakten, han hade ridit iväg och berättat vad som hänt. Så dagen därpå var det på nyheterna, på radiostationen La Voz. Just då var vi på hemväg och några kamrater hade sådana där små radioapparater, så vi lyssnade och det kändes liksom störtskönt.

— *En ung medlem av Sendero Luminoso, Tiempos (1990, s. 198)*

I

Hur vi än tolkar förändringarna i tredje världen och dess gradvisa sammanbrott och splittring skilde sig hela området på ett grundläggande sätt påtagligt från den första världen. Tredje världen var en världsomfattande revolutionszon — en zon av just genomförda, stundande eller möjliga revolutioner. Den första världen var på det hela taget politiskt och socialt stabil när det globala kalla kriget inleddes. Vad som än sjöd under ytan i den andra världen lades locket på med hjälp av partiets makt och hotet om ett sovjetiskt militärt ingripande. Å andra sidan var det mycket få länder av någon storlek i tredje världen som tog sig igenom tiden från 1950 (eller det år de grundades) utan en revolution, en militärkupp för att undertrycka, förhindra eller befrämlja revolutionen eller någon annan form av inre, väpnad konflikt. De viktigaste undantagen är i skrivande stund Indien och några få kolonier som regeras av ålderstigna och auktoritära landsfäder, som doktor Banda i Malawi (den tidigare kolonin Nyasaland) och den (fram till 1994) oavsättlige M. Felix Houphouët-Boigny i Elfenbenskusten. Denna oföränderliga sociala och politiska instabilitet i tredje världen var den minsta gemensamma nämnaren för området.

Instabiliteten var uppenbar för USA, status quos globala vapendragare som likställde den med den sovjetiska kommunismen, eller åtminstone betraktade den som en permanent, potentiell tillgång för den andra sidan i den stora kampen om världsherraväldet. Nästan ända från det kalla krigets början föresatte sig USA att bekämpa faran med alla medel, från ekonomiskt understöd och ideologisk propaganda till officiell och inofficiell militär, omstörtande verksamhet och större krig, företrädesvis i allians med en vänskapligt sinnad eller köpt lokal regim men om nödvändigt utan lokalt stöd. Det var därför tredje världen förblev en krigszon när den första och den andra världen slog sig till ro i den längsta fredsperioden sedan 800-

talet. Före det sovjetiska systemets fall räknade man med att runt 19 — kanske rentav 20 — miljoner människor hade dödats i över 100 ”större krig och militäraktioner och konflikter” mellan 1945 och 1983, så gott som samtliga i tredje världen: över nio miljoner i Östasien, tre och en halv miljon i Afrika, två och en halv i Sydasiern, strax över en halv miljon i Mellanöstern, om man inte räknar med det blodigaste kriget där, konflikten Iran-Irak 1980-88 som knappt hade börjat, och något färre i Latinamerika (UN World Social Situation, 1985, s. 14). Koreakriget 1950-53, där man har uppskattat att mellan tre och fyra miljoner omkom (i ett land med 30 miljoner invånare) (Halliday och Cummings, 1988, s. 200-01), och de trettioåriga Vietnamkrigen (1945-75) var de klart största krigen och de enda där amerikanska styrkor var direkt inblandade i stor skala. Runt 50.000 amerikaner stupade i vardera. Vietnamesernas och de övriga indokinesiska folkens förluster är svåra att uppskatta, men enligt den försiktigaste beräkningen uppgår de till två miljoner. Vissa indirekt utkämpade antikommunistiska krig var emellertid lika barbariska, i synnerhet i Afrika där runt en och en halv miljon sägs ha dött mellan 1980 och 1988 i krigen mot regeringarna i Moçambique och Angola (med en sammanlagd befolkning om c:a 23 miljoner), medan tolv miljoner tvingades lämna sina hem eller hotades av hungersnöd (UN, Afrika, 1989, s. 6).

Den revolutionära potentialen i tredje världen var lika uppenbar för kommunistregimerna, om inte annat så för att de koloniala befrielseörelsernas ledare, som vi har sett, hade en benägenhet att betrakta sig själva som socialister, inbegripna i samma slags projekt för frigörelse, framsteg och modernisering som Sovjetunionen och längs samma riktlinjer. Om de hade fått en västerländsk utbildning kunde de rentav anse sig vara inspirerade av Lenin och Marx, även om det var sällsynt med starka kommunistpartier i tredje världen (utanför Mongoliet, Kina och Vietnam) och även om inget av dessa partier var den viktigaste kraften i den nationella befrielseörelsen. Flera nya regimer insåg emellertid de praktiska fördelarna med partier av den leninistiska modellen och byggde eller lånade in sina egna, som Sun Yat-sen hade gjort i Kina efter 1920. Vissa kommunistpartier som blev särskilt starka och inflytelserika ställdes åt sidan (som i Iran och Irak på 1950-talet) eller eliminerades i massakrer, som i Indonesien 1965 där runt en halv miljon kommunister eller påstådda kommunister mördades efter något som sades vara en prokommunistisk militärkupp — förmodligen det största politiska blodbadet i historien.

I flera decennier hade man i Sovjetunionen en i grund och botten pragmatisk syn på förhållandet till tredje världens revolutionära, radikala och nationalistiska rörelser eftersom man varken ville eller räknade med att kunna utvidga området under kommunistiskt styre utöver gränserna för den sovjetiska ockupationszonen i väster eller området för den kinesiska interventionen (som man inte helt kunde kontrollera) i öster. Läget förändrades inte ens under Chrusjtjovtiden (1956-64) när ett antal inhemska revolutioner där kommunistpartierna inte spelade någon framträdande roll tog makten på egen hand, främst på Kuba (1959) och i Algeriet (1962). Avkolonialiseringen i Afrika förde också till makten ett antal nationalistiska ledare som inte önskade något högre än att föräras titeln antiimperialist, socialist och vän till Sovjetunionen, i synnerhet som stöd från det sistnämnda landet förde med sig tekniskt och annat bistånd som inte var befläckt av den gamla kolonialismen: Kwame Nkrumah i Ghana, Sekou Toure i Guinea, Modibo Keita i Mali och den tragiske Patrice Lumumba i Belgiska Kongo som sedan han blivit mördad blev tredje världens symbol och martyr. (Det universitet för vänskap mellan folken som hade grundats i Sovjetunionen för studenter från tredje världen, fick 1960 tillägget ”uppkallat efter Patrice Lumumba”). Moskva sympatiserade med sådana nya regimer och hjälpte dem, även om man snart förlorade sin överdrivna optimism om de nya afrikanska staterna. I före detta Belgiska Kongo gav man militärt bistånd till Lumumbas sida mot belgarna och USA:s klienter eller marionetter i det inbördeskrig som följde på det förhastade beviljandet av självständighet till den enorma kolonin (där FN, som båda supermakterna ogillade lika starkt, intervenerade med en militärstyrka). Resultatet var

nedslående¹. När en av de nya regimerna, Fidel Castros på Kuba, officiellt och till allas förvåning förklarade sig vara kommunistisk, tog Sovjetunionen landet under sina vingars skugga men var inte berett att permanent äventyra relationerna till USA. Det finns dock inga egentliga bevis för att landet hade för avsikt att flytta fram kommunismens positioner med hjälp av revolutioner förrän i mitten av 1970-talet, och även då tyder det mesta snarast på att Sovjetunionen utnyttjade en gynnsam konjunktur som man inte själv medvetet hade skapat. Chrusjtjovs förhoppning, som läsarna kanske erinrar sig, var att kapitalismen skulle besegras med hjälp av socialismens ekonomiska överlägsenhet.

1960, när det sovjetiska ledarskapet för den internationella kommuniströrelsen i revolutionens namn utmanades av Kina, för att inte tala om diverse oliktankande marxister, höll Moskvas partier i tredje världen fast vid sin valda politiska linje, dvs. en utstuderad moderation. I dessa länder var det inte kapitalismen, i den mån den alls existerade, som var fienden utan förkapitalismen, de lokala intressegrupperna och (den amerikanska) imperialismen som stödde dem. Vägen framåt var inte väpnad kamp utan en bred folkfront eller samlingsregering där man gjorde gemensam sak med den inhemska bourgeoisien eller småborgarna. Kort sagt höll Moskva i sin strategi för tredje världen fast vid Kominterns linje från 1930-talet, trots alla fördömanden för att man svek oktoberrevolutionens sak (se kapitel 5). Denna strategi, som retade dem som skulle ha föredragit att låta gevären fälla avgörandet, såg ibland ut att kunna segra, t ex i Brasilien och Indonesien i början på 1960-talet och i Chile 1970. Det är kanske inte så förvånande att revolutionen när den väl hade kommit så långt slogs ner i militärkupper som följdes av terror, t ex i Brasilien efter 1964, i Indonesien 1965 och i Chile 1973.

Tredje världen fick trots allt nu bära upp hoppet och tron hos dem som fortfarande satte sin lit till revolutionen. Tredje världen representerade den stora majoriteten av mänskligheten. Den tycktes vara en global vulkan som väntade på att få ett utbrott, en förkastningsspricka där skälvingarna förebådade de större jordbävningar som väntade. Även den tänkare som analyserade ”ideologiernas död”, som han kallade det, i det stabiliserade, liberala och kapitalistiska Väst under Guldåldern (Bell, 1960), erkände att hoppet om revolutionen och det tusenåriga riket inte hade slocknat i tredje världen. Inte heller hade tredje världen bara betydelse för de gamla revolutionärerna i oktobertraditionen, eller för romantikerna som ryggade tillbaka för 1950-talets välmående men billiga medelmåttighet. Hela vänstern, inklusive socialliberalerna och de moderata socialdemokraterna, behövde något mer än socialförsäkringar och stigande reallöner. Tredje världen kunde bevara idealen, och partier som hör hemma i den stora upplysningstraditionen behöver ideal och inte bara praktisk politik. De kan inte överleva utan ideal. Hur ska vi annars förklara den uppriktiga entusiasmen för att ge bistånd till länder i tredje världen i sådana högborgar för det ickerevolutionära framsteget som de skandinaviska länderna, Nederländerna och kyrkornas (protestantiska) världsråd, som var det sena 1900-talets motsvarighet till 1800-talets stöd till missionssträvanden? I slutet av 1900-talet fick denna inställning de europeiska liberalerna att stödja och bistå revolutionärer och revolutioner i tredje världen.

II

Ett förhållande som slog både revolutionens motståndare och revolutionärerna själva var att den främsta formen för revolutionär kamp i tredje världen, dvs. i världen över huvud taget, efter 1945 tycktes vara gerillakriget. En ”kronologi över större gerillakrig”, sammanställd i mitten av 1970-talet, räknade upp 32 sedan andra världskrigets slut. Alla utom tre (det grekiska inbördeskriget i slutet av 1940-talet, Cyperns kamp mot Storbritannien på 1950-talet och striderna i Ulster från 1969) låg utanför Europa och Nordamerika (Laqueur, 1977, s. 442). Listan kunde lätt ha förlängts. Bilden av en revolution som helt och hållet stammade från

¹ En högt begåvad polsk journalist som på den tiden rapporterade från den (i tiden) lumumbistiska provinsen har givit en ytterst livfull skildring av den tragiska anarkin i Kongo (Kapuscinski, 1990)

bergen var inte helt rättvisande. Den underskattade den roll som spelades av vänsterinspirerade militärkupper, som erkänt verkade osannolika i Europa (tills ett dramatiskt exempel på fenomenet inträffade i Portugal 1974), men som var nog så vanligt förekommande i den muslimska världen och inte ovanliga i Latinamerika. Den bolivianska revolutionen 1952 genomfördes av en förening av gruvarbetare och upprorsmän ur armén, medan den radikalaste reformen av det peruanska samhället genomfördes av en militärregim i slutet av 1960-talet och på 1970-talet. Den underskattade också den revolutionära potentialen hos gammaldags, urbana massaktioner, vilket skulle framgå under den iranska revolutionen 1979 och i Östeuropa längre fram. Under seklets tredje fjärdedel riktade emellertid alla blicken mot gerillarörelserna, vars taktik dessutom eftertryckligt förespråkades av de ideologer på den radikala vänsterkanten som kritiserade den sovjetiska linjen. Mao Zedong (efter brytningen med Sovjetunionen) och Fidel Castro (efter 1959), eller rättare sagt hans kamrat, den stilige och kringflackande Che Guevara (1928-67), inspirerade dessa aktivister. De vietnamesiska kommunisterna var visserligen de klart mest imponerande och framgångsrika utövarna av gerillastrategin och väckte stor internationell beundran för att de besegrade både fransmännen och det stolta USA, men vietnameserna uppmuntrade inte sina beundrare att ta parti i de förödande ideologiska inbördeskrigen inom vänstern.

På 1950-talet vimlade det av gerillastrider i tredje världen, praktiskt taget alltid i koloniala länder där de tidigare kolonialmakterna eller lokala nybyggarna av ett eller annat skäl motsatte sig fredlig avkolonialisering — Malaysia, Kenya, (Mau-Maurörelsen) och Cypern i det sammanfallande brittiska imperiet, liksom de betydligt allvarligare krigen i Algeriet och Vietnam i det sammanfallande franska. Underligt nog var det en framgångsrik men föga typisk och relativt liten rörelse — förvisso mindre än det malaysiska upproret (Thomas, 1971, s. 104o) — som förde in gerillastrategin på tidningarnas förstasidor: den revolution som tog makten på den karibiska ön Kuba den 1 januari 1959. Fidel Castro (1926 —) var en karaktäristisk figur i den latinamerikanska politiken: en stark och karismatisk ung man av god, jordägande familj vars politiska åsikter var diffusa men som var fast besluten att demonstrera sitt personliga mod och bli en hjälte i vilken som helst frihetskamp mot tyranniet som dök upp när tiden var mogen. Även hans slagord ("Fosterlandet eller döden" — ursprungligen "Segern eller döden" — och "Vi ska segra") hörde hemma i en äldre befrielsestradition: beundransvärda maximer som dock brast i precision. Efter en dunkel period bland de pistol-beväpnade gängen av studentpolitiker på Havannas universitet valde han upproret mot general Fulgencio Batista (en välkänd och skum figur i den kubanska politiken ända sedan han som sergeant Batista deltog i en militärkupp 1933), som hade tagit makten igen 1952 och upphävt konstitutionen. Fidels inställning var aktivistens: ett anfall på en armébarack 1953, fängelse, landsflykt och invasion av Kuba med en gerillastyrka som i det andra försöket lyckades få fotfäste bland bergen i den avlägsnaste provinsen. Det illa förberedda äventyret lyckades. I rent militära termer var styrkan blygsam. Che Guevara, den argentinske läkaren och högt begåvade gerillaledaren, gav sig ut för att erövra resten av Kuba med 148 man som ökade till 300 när han praktiskt taget redan hade gjort det. Fidels egna gerillakämpar intog inte den första staden med fler än 1.000 invånare förrän i december 1958 (Thomas, 1971, s. 997, 1020, 1024). Vad han lyckades visa 1958 var som mest — även om det inte var illa så — att en irreguljär styrka kunde kontrollera ett större "befriat territorium" och försvara det mot en offensiv, visserligen av en demoraliserad armé. Fidel segrade eftersom Batistaregimen var bräcklig och saknade allt verkligt stöd utom sådant som motiverades av opportunistisk och egenlystighet och eftersom den leddes av en man som hade blivit slapp efter långvarig korrupktion. Regimen föll som ett korthus så snart oppositionen i alla politiska klasser, från den demokratiska bourgeoisien till kommunisterna, gjorde gemensam sak mot honom vilket fick diktatorns egna agenter, soldater, poliser och bödlar att sluta sig till att hans tid var ute. Fidel bevisade att den var ute och hans armé ärvde naturligt nog regeringsmakten. En dålig regim som få stödde hade störtats. Rebellarméns seger upplevdes av de flesta kubaner som en äkta

befrielse och ett ögonblick av oändligt löfte som förkroppsligades av den unge befälhavaren. Ingen ledare under det korta 1900-talet, ett sekel fullt av karismatiska figurer på balkonger och framför mikrofoner, avgudade av massorna, har förmodligen haft färre skeptiska eller fientligt sinnade åhörare än denne storväxte, skäggige, opunktliga man i skrynklig fältuniform som talade i timmar i sträck och delade med sig av sina tämligen osystematiska tankar med de uppmärksamma och okritiska massorna (däribland författaren själv). För en gångs skull upplevdes revolutionen som en kollektiv smekmånad. Vart skulle det leda? Det kunde bara bli bättre.

Latinamerikanska rebeller på 1950-talet kom oundvikligen att stödja sig inte bara på retoriken hos sina historiska befrielsehjältar, från Bolivar till Kubas egen José Martí, utan även på den antiimperialistiska och socialrevolutionära traditionen inom vänstern efter 1917. De var både för ”jordreform”, vad nu detta betydde och åtminstone underförstått emot USA, i synnerhet i det fattiga Centralamerika — så långt från Gud, så nära USA, för att tala med Mexicos gamle starke man, Porfirio Diaz. Även om de var radikala var varken Fidel eller någon av hans kamrater kommunister och påstod sig (med två undantag) inte ens ha några som helst marxistiska sympatier. I själva verket var det kubanska kommunistpartiet, det enda kommunistiska masspartiet i Latinamerika förutom det chilenska, påfallande avogt inställt innan delar av det slöt sig till Castro i ett tämligen sent skede av hans kampanj. Relationerna mellan dem var påtagligt frostiga. De amerikanska diplomaterna och politiska rådgivarna debatterade ständigt huruvida rörelsen var prokommunistisk eller inte — var den det visste CIA, som redan hade störtat en reformsinnad regering i Guatemala 1954, vad det skulle göra — men kom uppenbarligen fram till att den inte var det.

Allt knuffade emellertid den fidelistiska rörelsen i riktning mot kommunismen, från den allmänt socialrevolutionära ideologin hos sådant folk som är benäget att delta i beväpnade gerillauppror, till den passionerade antikommunismen i USA på senator McCarthys tid, vilket automatiskt gjorde de antiimperialistiska latinamerikanska rebellerna välvilligare inställda till Marx. Det globala kalla kriget skötte om resten. Om den nya regimen stötte sig med USA, som den nästan säkert skulle göra, om inte annat genom att hota amerikanska investeringar, kunde den nästan garanterat räkna med sympati och stöd från USA:s svurne fiende. Dessutom var Fidels eget sätt att regera med hjälp av informella monologer inför miljonerna inget lämpligt sätt att sköta ens ett litet land eller en liten revolution någon längre tid. Även populismen behöver organisation. Kommunistpartiet var den enda grupp på den revolutionära sidan som kunde ge honom den saken. De båda behövde varandra och slog sig samman. Redan i mars 1960, långt innan Fidel hade upptäckt att Kuba skulle bli socialistiskt och att han själv var kommunist, dock på sitt eget, högst personliga sätt, hade emellertid USA bestämt sig för att behandla honom som en sådan och CIA fick fullmakt att se till att han störtades (Thomas, 1971, s. 271). 1961 försökte de göra det genom att landsätta kubanska flyktingar i Grisbukten men misslyckades. Ett kommunistiskt Kuba överlevde tio mil från Key West, isolerat av USA:s blockad och allt mer beroende av Sovjetunionen.

Ingen revolution kunde ha varit bättre ägnad att tilltala vänstern på det västra halvklotet och i de utvecklade länderna i slutet av ett decennium av global konservatism, eller att ge gerillastrategin bättre reklam. Den kubanska revolutionen hade allt: romantik, hjältedåd bland bergen, före detta studenter med ungdomens hela osjälviska generositet som ledare — de äldsta var bara några och trettio — ett jublande folk i ett tropiskt turistparadis som vibrerade av rumbarytmer. Dessutom kunde den välkomnas av alla vänsterrevolutionärer.

I själva verket var det sannolikare att den skulle välkomnas av Moskvas kritiker, som länge hade varit missnöjda med att Sovjetunionen satte den fredliga samexistensen mellan sig själv och kapitalismen i främsta rummet. Fidels exempel inspirerade de militanta intellektuella överallt i Latinamerika, en kontinent full av skjutglada män med smak för osjälviskt mod, helst i heroiska poser. Efter en tid började Kuba uppmuntra uppror på fastlandet, på

tillskyndan av Guevara som förespråkade den panlatinamerikanska revolutionen och skapandet av ”två, tre, många Vietnam”. En passande ideologi tillhandahölls av en lysande ung fransk (vad annat?) vänsterman som systematiserade idén att allt man behövde göra på en kontinent som var mogen för revolution var att importera små grupper av beväpnade revolutionärer till lämpliga bergsområden där de kunde utgöra ”fokus” (focos) för massornas befrielsekamp (Debray, 1965).

I hela Latinamerika kastade sig entusiastiska grupper av unga män ut i ständigt lika dödsdömda gerillakamper under Fidels eller Trotskijs eller Mao Zedongs baner. Utom i Centralamerika och Colombia, där de beväpnade irreguljära trupperna hade en gammal bas bland bönderna, misslyckades sådana företag nästan genast och lämnade efter sig liken efter både berömdheter — Che Guevara själv i Bolivia, den lika stilige och karismatiske prästrebellen fader Camilo Torres i Colombia — och okända. Strategin var iögonfallande illa genomtänkt, inte minst eftersom det i flera av dessa länder faktiskt *var* möjligt att sätta igång effektiva och varaktiga gerillarörelser under de rätta förhållandena, som det officiellt kommunistiska FARC (den colombianska revolutionens väpnade styrkor) har bevisat i Colombia från 1964 fram till i dag och som det maoistiska Sendero Luminoso bevisade i Peru på 1980-talet.

Även när bönderna valde gerillavägen var gerillarörelserna emellertid sällan bonderörelser — det colombianska FARC är ett sällsynt undantag. De fördes så gott som alltid ut på tredje världens landsbygd av unga intellektuella som till en början rekryterades ur ländernas etablerade medelklasser och längre fram förstärktes av den nya generationen av studerade söner och (mindre ofta) döttrar ur den nya, rurala småborgerligheten. Det förhöll sig likadant när gerillataktiken överfördes från landsbygden till storstädernas värld, vilket vissa delar av den revolutionära vänstern i tredje världen (t ex i Argentina, Brasilien och Uruguay) och i Europa började göra från och med slutet av 1960-talet.² Som det slumpar sig är det betydligt lättare att iscensätta urbana än rurala gerillaoperationer eftersom man inte behöver lita till massornas solidaritet eller tysta medgivande utan kan dra nytta av storstadens anonymitet, pengars köpkraft och ett minimum av sympatisörer, huvudsakligen ur medelklassen. Dessa ”urbana gerillarörelser” eller ”terroristgrupper” fann att det var lättare att genomföra dramatiska PR-kupper och spektakulära mord (som det baskiska ETA:s mord på amiral Carrero Blanco, Francos tilltänkte efterträdare 1973, eller de italienska röda brigadernas mord på den italienske premiärministern Aldo Moro 1978), för att inte tala om räder för att skaffa pengar, än att göra revolution i hemlandet.

För även i Latinamerika var de främsta krafterna för politisk förändring de civila politikerna — och arméerna. Den våg av högervidna militärregimer som började översvämma stora delar av Sydamerika på 1960-talet — militärregimer hade aldrig blivit omoderna i Centralamerika utom i det revolutionära Mexico och det lilla Costa Rica som rentav hade avskaffat sin armé efter en revolution 1948 — var inte i första hand en reaktion på väpnade uppror. I Argentina störtade de den populistiske ledaren Juan Domingo Perón (1895-1974), vars styrka var att han organiserade arbetarna och mobiliserade de fattiga (1955), varefter militären kom att återta makten med jämna mellanrum eftersom den peronistiska massrörelsen visade sig okrossbar och inget stabilt civilt alternativ kunde skapas. När Perón återkom från exilen 1973, denna gång med en stor del av den inhemska vänstern i kölvattnet, och åter visade sina anhängares makt, gjorde militären en ny, blodig kupp och ägnade sig åt tortyr och patriotisk retorik tills regeringen avsattes efter arméns nederlag i det korta, meningslösa men avgörande anglo-argentinska kriget 1982.

Armén tog makten i Brasilien 1964 för att bemöta en mycket snarlik fiende: arvtagarna till

² Det viktigaste undantaget är aktivisterna i något som kan kallas ”gettogerillarörelser”, t ex provisoriska IRA i Ulster, de kortlivade amerikanska ”Svarta pantrarna” och de palestinska gerillarörelserna som uppkom i förskingringen i flyktinglägren. Sådana rörelser kan till största delen eller helt och hållet stamma från gatubarnen och inte från seminarierna, i synnerhet i de fall det inte finns någon medelklass att tala om i gettona.

den store brasilianske folkledaren Getulio Vargas (1883-1954), som hade börjat ta sig åt vänster från början av 1960-talet och utlovade demokratisering, jordreformer och en USA-skeptisk politik. De små gerillaansatserna i slutet av 1960-talet, som gav regimen en förändring för dess hänsynslösa förtryck, kunde egentligen aldrig hota den på minsta sätt, men det måste påpekas att regimen från början av 1970-talet började liberaliseras och återinförde det civila styret i landet 1985. I Chile var fienden den förenade vänstern som bestod av socialister, kommunister och andra progressiva krafter — något som i den europeiska (och för den delen i den chilenska) traditionen kallades en "folkfront" (se kapitel 5). En liknande front hade vunnit ett val i Chile redan på 1930-talet när Washington inte var så nervöst och Chile var berömt för sitt civila, konstitutionella styre. Ledaren, socialisten Salvador Allende, valdes till president 1970, hans regering destabiliserades och störtades 1973 i en militärkupp som fick starkt stöd och kanske rentav organiserades av USA varefter Chile fick känna på de typiska egenheterna hos 1970-talets militärregimer — officiella och halvofficiella avrättningar och massakrer, systematisk tortyr av fångar och den politiska oppositionens massflykt. Den militäre ledaren, general Pinochet, höll sig kvar vid makten i 17 år, en tid han använde till att påtvinga Chile en ultraliberal ekonomisk politik varigenom han bland annat demonstrerade att den politiska liberalismen och demokratin inte är några naturliga följeslagare till den ekonomiska liberalismen.

Militärens maktövertagande i det revolutionära Bolivia efter 1964 kan ha haft ett visst samband med de amerikanska farhågorna om kubanskt inflytande i det land där Che Guevara själv hade stupat i ett illa genomtänkt försök till gerillauppror, men Bolivia är inget land som lätt kan behärras för någon längre tid av en inhemsk soldat, hur brutal han än är. Den militära epoken upphörde efter 15 år då generalerna hade avlöst varandra i rask takt och allt oftare kastat lystna blickar på den lukrativa narkotikahandeln. I Uruguay tog militären visserligen en ovanligt intelligent och effektiv "urban gerillarörelse" till förvärdning för det vanliga mördandet och torterandet, men det var förmodligen den framväxande "breda vänstern", en folkfront som utmanade det traditionella tvåpartisystemet, som förklarade det militära maktövertagandet 1972 i det enda sydamerikanska land som kunde beskrivas som en äkta, varaktig demokrati. Uruguayanerna bevarade så pass mycket av sin tradition att de med tiden röstade mot den inskränkta konstitution som deras militära härskare erbjöd dem, och 1985 återfördes makten i civila händer.

Även om gerillavägen till revolutionen redan hade fått dramatiska framgångar och sannolikt skulle komma att få fler i Latinamerika, Asien och Afrika, var det inte någon särskilt lämplig strategi i den utvecklade världen. Det är emellertid knappast ägnat att förvåna att tredje världen med sina rurala och urbana gerillarörelser kom att inspirera de allt fler ungdomliga rebellerna och revolutionärerna, eller helt enkelt de kulturellt oliktankande, i första världen. Rockmusikreportrar jämförde de unga massorna på Woodstockfestivalen (1969) med "en armé av fredliga gerillasoldater" (Chapple och Garofalo, 1977, s. 144). Porträtt av Che Guevara bars som ikoner i studentdemonstrationerna i Paris och Tokyo och hans skäggiga, baskerprydda och obestriddliga manliga anletsdrag fick även ickepolitiska hjärtan att klappa inom den alternativa kulturen. Inget namn (utom filosofen Marcuses) nämns oftare än hans i en välinformerad översikt över den globala "Nya vänstern" från 1968 (Katsaficas, 1987), även om den vietnamesiske ledaren Ho Chi Minhs namn i praktiken mässades än oftare i den första världens vänsterdemonstrationer (Ho Ho Ho Chi Minh). För det var stödet till gerillarörelserna i tredje världen och motståndet i USA efter 1965 mot att bli ivägskickad för att bekämpa dem, som mobiliserade vänstern mer än något annat, bortsett från motståndet mot kärnvapnen. Jordens fördömda, författad av en karibisk psykolog som hade deltagit i det algeriska befrielsekriget, blev ett enormt inflytelserikt verk bland intellektuella aktivister som kände sig lockade av att våldet upphöjdes till ett slags andlig befrielse för de förtryckta.

Kort sagt var bilden av gerillasoldater med färgad hud bland tropisk vegetation ett viktigt

inslag i och kanske den främsta inspirationskällan till första världens radikaliserings på 1960-talet. Övertygelsen om att världen skulle frigöras med hjälp av befrielsekrigen i den fattiga och agrara ”periferin”, som utsattes för ”nykolonialistisk” exploatering och underkuvelse av ”kärnländerna” i något en alltmör omfattande litteratur kallade ”världssystemet”, fascinerade många av teoretikerna i första världens vänster. Om roten till det onda i världen inte var den moderna industrikapitalismens framväxt utan de europeiska kolonisationsernas erövring av tredje världen på 1500-talet, som ”världssystemteoretikerna” antydde, då skulle en omkastning av denna historiska process på 1900-talet ge de maktlösa revolutionärerna i första världen en utväg ur sin maktlöshet. Inte undra på att några av de kraftfullaste argumenten i den vägen kunde höras från de amerikanska marxisterna som knappast kunde räkna med att socialismen skulle segra i USA med hjälp av några inhemska krafter.

III

I den blomstrande industrikapitalismens länder tog ingen längre utsikterna till en klassisk samhällsomvälvning genom uppror och massaktioner på allvar. Men mitt på det västerländska välståndets höjdpunkt, i själva hjärtat av det kapitalistiska samhället, utmanades regeringarna plötsligt, oväntat och i förstone oförklarligt av något som inte bara såg ut som en gammaldags revolution utan som också blottade svagheterna hos de skenbart stabila regimerna. 1968-69 svepte en våg av uppror fram över alla de tre världarna, eller åtminstone över stora delar av dem, huvudsakligen uppburna av den nya samhällsklassen studenter som nu räknades i hundratusental även i medelstora västländer och som snart skulle komma att räknas i miljoner (se kapitel 10). Dessutom karakteriserades studenterna av tre politiska egenskaper som mångdubblade deras politiska genomslagskraft. De var lättmobiliserade i de enorma kunskapsfabriker som sysselsatte dem men samtidigt beviljade dem mycket mer fritid än arbetarna fick i sina väldiga fabriker. De återfanns vanligen i huvudstäderna, mitt framför ögonen på politikerna och massmediernas kameror. Och eftersom de tillhörde de bildade klasserna, ofta var barn av den etablerade medelklassen och — nästan överallt men framför allt i tredje världen — utgjorde rekryteringsbasen för den härskande samhällseliten, var de inte lika lätta att meja ner som de lägre samhällsklasserna. I Europa blev det inga allvarliga förluster, varken i Väst eller i Öst, inte ens under de väldiga upproren och gatustriderna i Paris i maj 1968. Myndigheterna var noga med att inte skapa några martyrer. Där det inträffade större massakrer, t ex i Mexico City 1968 — den officiella förlustsiffran var 28 döda och 200 sårade när armén upplöste ett offentligt möte (González Casanova, 1975, vol. II, s. 564) — förändrades det politiska livet sedermera för gott.

Studentupproren hade alltså en oproportionerligt stor genomslagskraft, i synnerhet i länder där de som i Frankrike 1968 och i Italien under den ”heta hösten” 1969 utlöste väldiga vågor av arbetarstrejker som tillfälligt lamslog ekonomin i hela landet. Och ändå var de förstas inga genuina revolutioner och skulle knappast utvecklas till några sådana. För arbetarna, i de fall de deltog i dem, betydde upproren bara att de upptäckte den starka fackliga förhandlingsposition de utan att märka det hade skaffat sig under de senaste 20 åren. De var inga revolutionärer. Studenterna i första världen var sällan intresserade av sådana petitesser som att störta regeringar och ta makten, även om de franska studenterna faktiskt var rätt nära att störta general de Gaulle i maj 1968 och definitivt förkortade hans regim (han avgick ett år senare), och även om de amerikanska studenternas protester mot Vietnamkriget ändade president L.B. Johnsons politiska karriär samma år. (I tredje världen befann sig studenterna närmare maktens realiteter, medan studenterna i andra världen visste att de av nödvändighet befann sig långt från dem.) De västeuropeiska studentupproren var snarare en kulturrevolution, ett förkastande av allt i samhället som föräldrarnas ”medelklassvärderingar” stod för och har diskuterats ur den synvinkeln i kapitel 10 och 11.

Upproren bidrog emellertid till att politisera en avsevärd del av den rebelliska studentgenerationen, som naturligt nog vände sig till de accepterade inspiratörerna av radikala

revolutioner och total samhällsomvälvning — Marx, de icke-stalinistiska förgrundsgestalterna från oktoberrevolutionen och Mao. För första gången sedan den antifascistiska tiden var marxismen inte längre underställd Moskvas ortodoxi utan attraherade ett stort antal unga intellektuella i Väst. (Den hade förstås aldrig upphört att attrahera dem i tredje världen.) Det var en besynnerligt seminarieorienterad marxism som kombinerades med diverse andra aktuella akademiska modetrender och ibland med andra ideologier, nationalistiska eller religiösa, för den stammade ur klassrummet, inte ur arbetslivets erfarenheter. Ideologin hade i praktiken föga inflytande över de politiska aktionerna hos dessa Marx nya adepters eftersom de vanligen föredrog det slags radikala aktivism som inte krävde någon analys. När upprorets första utopiska förväntningar hade kommit på skam återvände många till, eller vände sig rättare sagt till, de gamla partierna på vänsterkanten som fick nytt liv, delvis tack vare inflödet av unga entusiaster (t ex det franska socialistpartiet, som rekonstruerades vid denna tid, och det italienska kommunistpartiet). Eftersom rörelsen i hög grad hade anammats av de intellektuella rekryterades många till de akademiska yrkena som i USA därför fick ett helt nytt tillskott av politiska och kulturella radikaler. Andra betraktade sig själva som revolutionärer i oktobertraditionen och gick med i eller återuppbyggde de små disciplinerade, företrädesvis underjordiska ”förtrupppartierna” med kadrer enligt leninistiska riktlinjer, antingen för att infiltrera massorganisationerna eller för att bedriva terror. Här flöt Väst ihop med tredje världen, där det också vimlade av grupper av illegala kämpar som hoppades kunna kompensera massupprorens nederlag med smågruppsvåld. De olika italienska ”röda brigaderna” på 1970-talet var förmodligen de mest betydelsefulla av de europeiska grupperna av bolsjevikiskt ursprung. En märklig, hemlig och konspiratorisk värld växte fram där aktionsgrupper med nationalistiska och socialrevolutionära ideologier, och ibland båda delarna, förenades i ett internationellt nätverk som bestod av diverse — ofta minimala — ”röda arméer”, palestinska och baskiska upprorsgrupper, IRA och så vidare. De samarbetade delvis med andra illegala nätverk och infiltrerades av underrättelseverksamheten, samtidigt som de beskyddades och om nödvändigt bistods av arabländerna eller öststaterna.

Detta var en miljö som var som klippt och skuren för författarna av agentromaner och terroristthrillers, för vilka 1970-talet var rena guldåldern. Det var också den mörkaste perioden av brutalitet och antiterror i Västerlandets historia, en svart tid med den värsta tortyren i modern tid, med officiellt oidentifierade ”dödsskvadroner” eller kidnappar- och mördarligor i bilar utan nummerskyltar som fick folk att ”försvinna” och som alla visste ingick i armén och polisen, det var en tid när försvarsmakten, polisen och underrättelsetjänsten gjorde sig formligen oberoende av regeringen, för att inte tala om den demokratiska kontrollen, i ohyggliga ”smutsiga krig”.³ Fenomenet kunde noteras även i ett land med gamla och starka traditioner av lag och konstitutionellt styre, som Storbritannien under de första åren av konflikten i Nordirland då det förekom allvarliga övergrepp som uppmärksammades av Amnesty International i rapporten om tortyr (1975). Förhållandena var förmodligen värst i Latinamerika. Även om man inte just noterade den saken påverkades socialistländerna knappt alls av denna elakartade trend. Där hade man lagt terroråldern bakom sig och hade inga terrorrörelser inom sina egna gränser, bara mycket små grupper av personer som opponerade sig offentligt och visste att pennan i deras fall var ett mäktigare vapen än svärdet, eller rättare sagt att skrivmaskinen (plus allmänna opinionens protester i Väst) var effektivare än bomben.

Studentupproret i slutet av 1960-talet var ett sista livstecken från den gamla världsrevolutionen. Det var ett revolutionärt uppror, både i den uråldriga, utopiska bemärkelsen att syftet var att permanent förändra samhällets värderingar och skapa ett nytt och perfekt samhälle, och i den praktiska bemärkelsen att man försökte uppnå detta med hjälp av aktioner på gator och

³ Den bästa uppskattning av antalet personer som ”försvann” eller mördades i det argentinska ”smutsiga kriget” 1976-82 är runt tiotusen. (*Las Cifras*, 1988, s. 33.)

barrikader, med hjälp av bomber och bakhåll bland bergen. Det var globalt, inte bara för att den revolutionära traditionens ideologi från 1789 och 1917 var universell och internationalistisk — även en så exklusivt nationalistisk organisation som den baskiska separatiströrelsen ETA, en typisk produkt av 1960-talet, påstod sig vara marxistisk i någon bemärkelse — utan även för att världen, åtminstone den värld där studentideologerna levde, för första gången hade blivit i verklig mening global. Samma böcker dök upp nästan samtidigt i studentboklådorna i Buenos Aires, Rom och Hamburg (1968 fanns där nästan säkert verk av Herbert Marcuse). Samma revolutionsturister reste över världshaven och kontinenterna från Paris till Havanna, till São Paulo, till Bolivia. Studentgenerationen i slutet av 1960-talet var den första generation av mänskligheten som tog snabba och billiga globala flygresor och telekommunikationer för givna och utan svårighet begrep att det som inträffade i Sorbonne, i Berkeley och i Prag ingick i samma händelseförlopp i den globala by där vi enligt den kanadensiske gurun Marshall McLuhan (ytterligare ett av 1960-talets fashionabla namn) alla bodde.

Och ändå var detta inte den världsrevolution som 1917 års generation hade tänkt sig utan en dröm om något som inte längre existerade: ofta var det inte stort mer än en föreställning om att bara man uppförde sig som om barrikaderna var byggda skulle de på något sätt komma att uppföras med ett slags vit magi. Den intelligente, konservativa tänkaren Raymond Aron beskrev rentav ”händelserna i maj 1968” i Paris, inte helt orättvist, som en gatuteater eller ett psykodrama.

Ingen förväntade sig längre någon samhällsomvälvning i Västvärlden. Flertalet revolutionärer betraktade inte ens längre den industriella arbetarklassen, som enligt Marx skulle ”gräva kapitalismens grav”, som i grunden revolutionär, annat än till följd av lojaliteten mot den ortodoxa doktrinen. På det västra halvklotet, både i den teoretiskt sinnade ultravänstern i Latinamerika och bland de föga teoretiskt intresserade studentrebellerna i Nordamerika, avfärdade man rentav det gamla ”proletariatet” som en fiende till radikalismen, antingen för att det var en gynnad arbetararistokrati eller för att det av patriotiska skäl stödde Vietnamkriget. Revolutionens framtid låg i tredje världens (nu hastigt avfolkade) rurala glesbygder, men själva faktum att invånarna där måste skakas upp ur sin apati av beväpnade upprorsapostlar som kom långt bortifrån, ledda av en ny Castro eller Guevara, antydde att den gamla övertygelsen om att det fanns någon sorts historisk nödvändighet som garanterade att de ”trälar uti alla stater” man sjöng om i Internationalen skulle kasta av sig bojorna på egen hand, började förblekna.

Och var egentligen revolutionen längre i verklig mening världsomfattande ens på de platser där den fortfarande var en realitet eller möjlighet? De rörelser som revolutionärerna på 1960-talet satte sin lit till var raka motsatsen till ekumeniska. Vietnameserna, palestinierna och de olika gerillarörelserna som kämpade för kolonial frigörelse, var enbart intresserade av sina egna inrikesaffärer. De hade bara kontakt med den större världen i den mån de leddes av kommunister, som hade ett sådant bredare engagemang, eller i den mån den bipolära uppbyggnaden av världssystemet under det kalla kriget automatiskt gjorde dem till vänner till sin fiendes fiender. Hur oväsentlig den gamla ekumenismen hade blivit demonstrerades av Kommunistkina, som trots sin retorik om världsrevolution drev en hänsynslöst självupptagen politik som på 1970- och 1980-talen skulle leda till att landet lärer sig med USA mot det kommunistiska Sovjetunionen och faktiskt startade militära konflikter med både Sovjetunionen och det kommunistiska Vietnam. Revolutioner som syftade bortom nationens gränser överlevde bara i den urvattnade formen regionala rörelser: panafrikanska, panarabiska och framför allt panlatinamerikanska. Sådana rörelser hade en viss betydelse, åtminstone för de militanta intellektuella som talade samma språk (spanska, arabiska) och reste fritt från land till land, som flyktingar eller upprorsmakare. Man kunde rentav hävda att somliga — framför allt de som tillhörde den castroistiska versionen — hade genuint globala drag. Själve Che Guevara slogs ju trots allt en tid i Kongo, och Kuba skulle komma att skicka trupper för att

hjälpa revolutionära regimer på Afrikas horn och i Angola på 1970-talet. Men hur många utanför den latinamerikanska vänstern väntade sig egentligen att den socialistiska befrielsekampen skulle segra ens i hela Afrika eller Arabien? Visade inte upplösningen av den kortlivade Förenade arabrepubliken, som bestod av Egypten och Syrien samt ett löst anknutet Jemen (1958-61), liksom de ständiga slitningarna mellan de lika panarabiska och socialistiska Ba'athregimerna i Syrien och Irak, hur bräcklig, rentav politiskt omöjlig, den multinationella revolutionen var?

Det mest dramatiska beviset på världsrevolutionens förbleknande var upplösningen av den internationella rörelse som var hängiven den. Efter 1956 förlorade Sovjetunionen och den internationella rörelsen under landets ledarskap sitt monopol på revolutionen och på den teori och ideologi som höll dem samman. Nu fanns det många olika varianter av marxismen, flera av marxism-leninismen och rentav två eller tre olika varianter bland de få kommunistpartier som efter 1956 behöll bilden av Josef Stalin på sina baner (kineserna, albanerna, det mycket bisarra marxistiska parti som bröt sig ur det ortodoxa, indiska kommunistpartiet).

Det som återstod av den Moskva-ledda, internationella kommuniströrelsen vittrade bort mellan 1956 och 1968, när Kina bröt med Sovjetunionen 1958-60 och utan större framgång uppmånade staterna i Sovjetblocket att träda ur det och bilda rivaliserande kommunistpartier; när kommunistpartierna (främst de västeuropeiska), anförda av italienarna, öppet började ta avstånd från Moskva och när även det ursprungliga "socialistlägret" från 1947 nu splittrades i stater med olika grader av lojalitet mot Sovjetunionen, från det totalt hängivna Bulgarien⁴ till det totalt oberoende Jugoslavien. Den sovjetiska inmarschen i Tjeckoslovakien 1968 i avsikt att ersätta ett slags kommunistisk politik med en annan slog den sista spiken i den "proletära internationalismens" kista. I fortsättningen blev det vanligt att även Moskvatrogna kommunistpartier kritiserade Sovjetunionen offentligt och antog politiska linjer som gick stick i stäv mot Moskvans ("Eurokommunismen"). Den internationella kommuniströrelsens undergång innebar också slutet på varje slags socialistisk eller socialrevolutionär internationalism, för de oliktankande och Moskvafientliga krafterna bildade inga effektiva internationella organisationer utan bara rivaliserande, sekteristiska synoder. Den enda grupp som fortfarande svagt påminde om den ekumeniska befrielsetraditionen var den gamla, eller rättare sagt återupplivade, Socialistiska Internationalen (1951), som nu representerade regeringspartier och andra partier; främst västeuropeiska, som formellt hade övergivit revolutionen, världsomfattande eller ej, och i de flesta fall även tron på Marx idéer.

IV

Även om den socialrevolutionära traditionen från oktober 1917 var förbrukad — och kanske rentav, som vissa hävdade, den äldre, franska och jakobinska revolutionstraditionen från 1793 — kvarstod emellertid den sociala och politiska instabilitet som orsakade revolutioner. Vulkanen var fortfarande aktiv. När världskapitalismens guldålder upphörde i början av 1970-talet svepte en ny våg av revolutioner fram över stora delar av världen, på 1980-talet följda av den kris för de västerländska kommunistsystemen som ledde till deras sammanbrott 1989.

Även om de huvudsakligen inträffade i tredje världen var revolutionerna på 1970-talet en geografiskt och politiskt sett brokig skara. Det började oväntat i Europa i april 1974 då den portugisiska regimen, det mest långlivade högersystemet på kontinenten, störtades och en mycket mer kortlivad högerextremistisk militärdiktatur en kort tid senare kollapsade i Grekland (se s. 397). Efter general Francos länge *väntade* död 1975 övergick man i Spanien fredligt från auktoritärt till parlamentariskt styre, vilket fullbordade denna återgång till konstitutionell demokrati i Sydeuropa. Dessa förändringar kunde dock fortfarande betraktas som ett avklarande av oavslutade affärer som kvarstod från den europeiska fascisttiden och

⁴ Det tycks som om Bulgarien faktiskt ansökte om anslutning till Sovjetunionen som en sovjetrepublik men fick avslag av utrikespolitiska och diplomatiska skäl.

andra världskriget.

Den kupp av radikala officerare som ledde till revolution i Portugal hade sitt ursprung i de långa och frustrerande krigen mot afrikanska befrielseörelser som den portugisiska armén hade utkämpat sedan början av 1960-talet, dock utan större problem utom i den lilla kolonin Guinea-Bissau, där den kanske dugligaste av alla afrikanska befrielseledare, Amilcar Cabral, hade fått dem att köra fast i slutet av 1960-talet. Gerillarörelserna hade blivit allt fler i Afrika på 1960-talet efter Kongokonflikten och efter skärpanandet av apartheidpolitiken i Sydafrika (bildandet av de svarta "hemländerna", Sharpevillemassakern), men de hade inte haft några nämnvärda framgångar och försvagades både av stammotsättningar och av den sovjetisk-kinesiska fiendskapen. Med allt mer omfattade sovjetisk hjälp — Kina var upptaget på annat håll av Maos bisarra och katastrofala "kulturrevolution" — fick de nytt liv i början av 1970-talet, men det var den portugisiska revolutionen som äntligen gjorde det möjligt för kolonierna att vinna sin självständighet 1975. Moçambique och Angola störtades snart åter i ett långt blodigare inbördeskrig efter Sydafrikas och USA:s gemensamma intervention.

Samtidigt som det portugisiska imperiet bröt samman inträffade det emellertid en större revolution i det äldsta självständiga afrikanska landet, det svältdrabbade Etiopien där kejsaren störtades (1974) och med tiden kom att efterträdas av en vänsterorienterad militärjunta med starka band till Sovjetunionen, varför det sovjetiska stödet i regionen överfördes till Etiopien från militärdiktatorn Siad Barre i Somalia (1969-91), som på den tiden också förkunnade sin entusiasm för Marx och Lenin. I Etiopien utmanades den nya regimen och kom med tiden att störtas (1991) av lika marxistiskt sinnade, regionala befrielse- eller separatistörelser.

Dessa förändringar ledde till en trend för regimer som åtminstone på papperet var svurna socialister. Dahomey förklarade sig vara en folkrepublik under den sedvanlige militärledaren och bytte namn till Benin, ön Madagaskar (Malagassy) tillkännagav sin tro på socialismen, också 1975, efter den vanliga militärkuppen, Kongo (som inte får förväxlas med sin jättelika granne, före detta Belgiska Kongo som nu döpts om till Zaire och styrdes av den sensationellt girige, proamerikanske militaristen Mobutu) underströk sin karaktär som folkrepublik, även det under militärt styre, och i Sydrhodesia (Zimbabwe) upphörde de vita kolonisternas elva år långa försök att upprätta en egen, oberoende stat 1976 efter allt större problem med två gerillarörelser som skildes åt av stamidentitet och politisk orientering (ryske respektive kinesisk). 1980 blev Zimbabwe självständigt under den ene gerillaledaren.

Även om dessa rörelser på papperet hörde hemma i den gamla revolutionära familjen från 1917 var de i praktiken uppenbarligen av ett helt annat slag, vilket var oundvikligt med tanke på skillnaderna mellan de samhällen för vilka Marx och Lenins analyser hade varit avsedda och samhällena i det postkoloniala Afrika söder om Sahara. Det enda afrikanska land där somliga av villkoren för en sådan analys gällde var det ekonomiskt utvecklade, industrialiserade och nybyggarkapitalistiska Sydafrika, där en genuin massbefrielseörelse som gick tvärs över stamgränser och rasbarriärer — den afrikanska nationalkongressen — organiserades med hjälp av en fackföreningsrörelse med genuin massbas och ett effektivt kommunistparti. Efter det kalla krigets slut blev apartheidregimen tvungen att slå till reträtt inför ANC. Men även här var rörelsen oproportionerligt stark i vissa afrikanska stammar och jämförelsevis mycket svagare i andra (t ex zulustammen), ett förhållande som apartheidregimen utnyttjade med viss framgång. På alla andra håll, bortsett från de små och ibland mycket små grupperna av utbildade och väst-influerade intellektuella storstadsbor, byggde de "nationella" eller andra grupperna i grund och botten på stamlojalitet eller allianser mellan stammar, vilket gjorde det möjligt för imperialisterna att vända andra stammar mot de nya regimerna — inte minst i Angola. För dessa länder hade marxism-leninismen ingen relevans annat än som ett recept på hur man bildade disciplinerade kaderpartier och auktoritära regeringar.

USA:s tillbakadragande från Indokina förstärkte kommunismens landvinningar. Hela Vietnam styrdes nu av en ohotad kommunistisk regering och likartade regeringar tog makten i Laos och Kambodja, i det senare fallet under ledning av ”Röda khmererna”, ett synnerligen mordlystet parti som bestod av ledaren Pol Pot (1925—) med sin parisiska kafémaoism och de beväpnade bönderna från landsbygden med sin önskan att krossa städernas dekadenta civilisation. Den nya regimen slaktade sina medborgare i en skala som var enorm även med vårt sekels mått mätt — de måste ha likviderat närmare en femtedel av folket — innan vietnameserna fördrev dem från makten i en invasion 1978 och återupprättade en human regering. Därefter fortsatte både Kina och USA-blocket att stödja resterna av Pol Pot-regimen av antisovjetiska och antivietnamesiska skäl — en av de mer deprimerande episoderna i diplomatins historia.

I slutet av 1970-talet kom några stänk av revolutionsvågen att nå ända in över USA när Centralamerika och Karibien, som ovedersägligen låg i Washingtons inflytelsesfär, tycktes ta ett steg åt vänster. Varken den nicaraguanska revolutionen 1979, som störtade familjen Somoza, stöttepelarna i USA:s kontrollsystem för de små republikerna i området, eller den framväxande gerillarörelsen i El Salvador, eller ens den besvärlige general Torrijos som satt vid Panamakanalen, försvagade USA:s dominans nämnvärt, lika litet som den kubanska revolutionen hade gjort det, och än mindre revolutionen 1983 på den mycket lilla ön Grenada som president Reagan mobiliserade hela sin försvarsmakt mot. Framgången för sådana rörelser stod emellertid i bjärt kontrast till deras misslyckanden på 1960-talet och orsakade en stämning som var nära nog hysterisk i Washington under Reagans presidentskap (1980-88). Detta var otvetydigt revolutionära fenomen, även om de var av en välbekant, latinamerikansk typ. Den stora nyheten, som både var förbryllande och oroande för folk i den gamla vänstertraditionen, som huvudsakligen hade varit sekulär och antiklerikal, var att det dök upp marxist-katolska präster som stödde eller rentav deltog i och ledde upproren. Trenden, som legitimerades av ”befrielse-teologin” som fick stöd av en biskopssynod i Colombia (1968), hade påbörjats efter den kubanska revolutionen⁵ och fick starkt intellektuellt stöd från ett högst oväntat håll, nämligen bland jesuiterna, men stötte mindre oväntat på motstånd i Vatikanen.

Medan en historiker kan se hur avsevärt oktoberrevolutionen skilde sig även från de revolutioner på 1970-talet som hävdade sitt släktskap med den, betraktade USA:s regering dem naturligt nog som ett inslag i den kommunistiska supermaktens globala offensiv. Detta berodde delvis på reglerna i det nollsummespel som det kalla kriget ansågs vara. Den ena spelarens förlust måste vara den andra spelarens vinst och eftersom USA hade lierat sig med de konservativa krafterna i större delen av tredje världen, och det mer än någonsin på 1970-talet, stod landet nu på den förlorande sidan i revolutionerna. Dessutom ansåg man sig i Washington ha viss anledning att känna oro för den sovjetiska kärnvapenrustningen. Hur som helst var världskapitalismens glansdagar och därmed dollarns centrala roll nu förbi. USA:s ställning som supermakt hade ofrånkomligen försvagats efter det allmänt väntade nederlaget i Vietnam, ett land varifrån den största militärmakten på jorden till slut tvingades dra sig tillbaka 1975. Något liknande debacle hade inte inträffat sedan David fällde Goliat med sin slunga. Är det för djärvt att anta, framför allt med tanke på kriget mot Irak 1991, att ett självsäkrare USA inte lika motståndslöst skulle ha fallit till föga för OPEC-ländernas kupp 1973? Vad var väl OPEC annat än en grupp av arabländer som saknade politisk betydelse, annat än tack vare oljekällorna, och som ännu inte var rustade till tänderna som de senare blev tack vare de höga oljepriser de i fortsättningen kunde utkräva?

USA betraktade ofrånkomligen varje försvagning av sin dominanta roll i världen som en

⁵ Författaren erinrar sig hur han hörde själve Fidel Castro i en av sina stora offentliga monologer i Havanna uttrycka sin förvåning över denna utveckling, samtidigt som han uppmanade sina åhörare att välkomna dessa oväntade nya allierade.

utmaning och som ett tecken på Sovjetunionens strävan efter världsherraväldet. Revolutionerna på 1970-talet ledde därför till något som har kallats ”det andra kalla kriget” (Halliday, 1983), vilket de båda sidorna som vanligt utkämpade genom ombud, huvudsakligen i Afrika och längre fram i Afghanistan, där den sovjetiska armén för första gången sedan andra världskriget kom att kriga utanför landets gränser. Men vi kan inte avfärda påståendet att man i själva Sovjetunionen ansåg att de nya revolutionerna gjorde det möjligt att rubba den globala maktbalansen en aning till sin egen fördel — eller närmare bestämt kompensera sig för åtminstone några av de större diplomatiska förluster man hade lidit på 1970-talet till följd av bakslagen i Kina och Egypten, vars utrikespolitiska orientering Washington hade lyckats ändra. Sovjetunionen höll sig utanför Latinamerika men intervenerade på annat håll, främst i Afrika, i betydligt större utsträckning än tidigare och med viss framgång. Blotta faktum att Sovjetunionen tillät eller uppmuntrade Fidel Castros Kuba att skicka trupper för att hjälpa Etiopien mot USA:s nya klientstat Somalia (1977) och för att hjälpa Angola mot den USA-stödda rebellrörelsen UNITA och den sydafrikanska armén, talar för sig självt. I sovjetiska uttalanden omnämndes nu ”socialistiskt orienterade stater” vid sidan om de rent kommunistiska staterna. Angola, Moçambique, Etiopien, Nicaragua, Sydjemen och Afghanistan var representerade på Brezjnevs begravning 1982 under denna etikett. Sovjetunionen hade inte genomfört dessa revolutioner och kontrollerade dem inte heller, men man välkomnade synbarligen länderna som allierade med viss iver.

De regimer som härnäst kom att bryta samman eller störtas visade emellertid att varken de sovjetiska ambitionerna eller ”den kommunistiska världskonspirationen” kunde hållas ansvarig för omstörtningarna — om inte annat var det ju själva det sovjetiska systemet som från och med 1980 började destabiliseras och vid decenniets slut desintegrera. ”Den reellt existerande” socialismens fall och frågan i vilken mån detta fall kan betraktas som en revolution kommer vi att behandla i ett annat kapitel. Men inte heller den större revolution som föregick krisen i Öst, och som visserligen innebar ett större bakslag för USA än något av de andra regimskiftena på 1970-talet, hade något med det kalla kriget att göra.

Detta var störtandet av schahen av Iran 1979, den klart största av revolutionerna på 1970-talet och den som kommer att gå till historien som en av de största samhällsomvälvningarna på 1900-talet. Den var en reaktion på det program för upplyst modernisering och industrialisering (för att inte tala om upprustning) som schahen hade dragit i gång med hjälp av USA:s pålitliga stöd och landets egna oljetillgångar, vars värde hade mångdubblats efter 1973 tack vare OPEC:s prisrevolution. Om man bortser från övriga tecken på det storhetsvansinne som är vanligt bland enväldshärskare med en skräckinjagande och fruktad hemlig polis, hoppades schahen utan tvivel kunna bli den dominerande makten i västra Asien. Modernisering betydde jordreform, som schahen såg på saken, vilket i sin tur innebar att ett stort antal daglönare och arrendatorer förvandlades till ett stort antal olönsamma småbrukare eller arbetslösa jordbruksarbetare som flyttade till städerna. Teheran växte från 1,8 miljoner invånare (1960) till 6 miljoner. Den kapitalintensiva, högteknologiska livsmedelsindustrin som regeringen befrämjade gjorde fler arbetare arbetslösa men bidrog inte till att höja per capita-produktionen av livsmedel, som sjönk på 1960- och 1970-talen. I slutet av 1970-talet importerade Iran större delen av sitt livsmedelsbehov.

Schahen kom därför att i allt högre grad lita till en industrialisering som finansierades av olja och subventionerades och skyddades på hemmamarknaden eftersom den inte kunde konkurrera i världen. Kombinationen av ett jordbruk i förfall, en ineffektiv industri, massiva import — inte minst av vapen — och en oljeboom ledde till inflation. Det är möjligt att levnadsstandarden för de flesta iranier som inte var direkt indragna i ekonomins moderna sektor och/eller ingick i storstädernas växande och blomstrande affärsmannaklass, faktiskt sjönk åren närmast före revolutionen.

Schahens energiska kulturella modernisering slog också tillbaka på honom själv. Han (och

hans kejsarinna) försökte uppriktigt förbättra kvinnans ställning, vilket inte hade någon större chans att bli populärt i ett muslimskt land, något de afghanska kommunisterna också skulle komma att upptäcka. Och hans lika uppriktiga entusiasm för utbildning ökade massornas läskunnighet (runt hälften av befolkningen förblev dock analfabeter) och ledde till uppkomsten av en stor grupp revolutionära studenter och intellektuella. Industrialiseringen stärkte arbetarklassens strategiska positioner, framför allt i oljeindustrin.

Eftersom schahen hade satts tillbaka på tronen 1953 i en CIA-organiserad kupp mot en stor, folklig rörelse, hade han inte mycket ackumulerat lojalitets- och legitimitetskapital att dra växlar på. Själva hans dynasti, Pehlevi, hade grundats så sent som 1925 när Riza Schah, en soldat i kosackbrigaden, gjorde en kupp och antog titeln kejsare. På 1960- och 1970-talen lyckades dock den hemliga polisen hålla den gamla kommunistiska och nationalistiska oppositionen i schack och undertrycka de regionala och etniska rörelserna, liksom de vanliga vänster-gerillagrupperna, vare sig de var ortodoxa marxister eller muslimska marxister. Det var inte dessa grupper som antände explosionen som främst inträffade bland storstads-massorna — en återgång till den uråldriga revolutionstraditionen från Paris 1789 och Petrograd 1917. På landsbygden förblev allt lugnt.

Den tändande gnistan kom från en speciell grupp som var typisk för det iranska samhället — det organiserade och politiskt aktiva muslimska prästerskapet som intog en offentlig ställning som saknade egentligt motstycke på annat håll i den muslimska världen, till och med inom den shiitiska sektorn. Förr i världen hade de tillsammans med basarägarna och hantverkarna utgjort det aktivistiska inslaget i den iranska politiken. Nu uppbådade de den nya urbana underklassen, en enorm massa som hade all anledning att känna missnöje.

Deras ledare, den ålderstigne, framstående och hämndlystne ayatollah Ruholla Khomeini, hade levat i landsflykt sedan mitten av 1960-talet då han lett demonstrationer mot en föreslagna folkomröstning om jordreformen och mot polisens förtryck av de klerikala aktiviteterna i den heliga staden Qom. I fortsättningen fördömde han monarkin såsom varande ickeislamisk. Från 1970-talets början predikade han en rent islamisk regeringsform, liksom prästerskapets plikt att göra uppror mot despotiska myndigheter och i praktiken ta makten: kort sagt en muslimsk revolution. Detta var en radikal innovation även för de politiskt aktiva shiitiska prästerna. Stämningarna förmedlades till massorna med hjälp av det postkoranska påhittet kassetband, och massorna lyssnade. De unga teologistudenterna i den heliga staden skred till verket 1978 då de demonstrerade mot ett mord som den hemliga polisen sades ha begått och blev nedmejade. Senare demonstrationer för att sörja martyrerna var organiserade och skulle komma att upprepas var fjortionde dag. De växte tills det vid årets slut var miljoner som strömmade ut på gatorna för att demonstrera mot regimen. Gerillarörelserna återupptog sin verksamhet. Oljearbetarna stängde oljefälten i en effektiv strejk som fick avgörande betydelse, medan basarägarna slog igen sina butiker. Hela landet stod stilla och armén kunde inte eller vägrade slå ner upproret. Den 16 januari 1979 gick schahen i landsflykt och den iranska revolutionen hade segrat.

Det nya med revolutionen låg på det ideologiska planet. Praktiskt taget alla de händelseförlopp som fram till detta datum allmänt hade betraktats som revolutioner hade följt traditionen och ideologin och normalt använt vokabulären från de västerländska revolutionerna efter 1789, eller närmare bestämt från någon gren av den sekulariserade, huvudsakligen socialistiska eller kommunistiska vänstern. Den traditionella vänstern fanns förvisso på plats och var aktiv i Iran och spelade en långt ifrån obetydlig roll när schahen störtades, t ex genom att organisera arbetarstrejkerna. Men den eliminerades nästan omedelbart av den nya regimen. Den iranska revolutionen var den första som genomfördes och segrade under den religiösa fundamentalismens baner och som ersatte den gamla regimen med en populistisk teokrati som bekände sig till ett program som gick ut på en återgång till 600-talet e.Kr., eller rättare sagt — vi befinner oss ju på muslimsk mark — till läget efter *hijra* när den heliga Koranen

nedtecknades. För revolutionärer av det gamla slaget var detta lika bisarrt som det skulle ha varit om påven Pius IX hade tagit ledningen för revolutionen i Rom 1848.

Därmed inte sagt att religiösa rörelser i fortsättningen skulle komma att inspirera revolutioner, även om de i den muslimska världen från och med 1970-talet utan tvivel blev politiska masskrafter i medelklassen och bland de intellektuella i ländernas allt större befolkningar och tog en alltmer radikal vändning, påverkade av den iranska revolutionen. Islamiska fundamentalister gjorde uppror och underkuvades brutalt i det Ba'athstyrda Syrien, de stormade den heligaste av platser i det fromma Saudiarabien och lönnmördade Egyptens president (anförda av en elektrisk ingenjör), allt under tiden 1979-82.⁶ Den gamla revolutionära traditionen från 1789/1917 ersattes inte av en enda revolutionsdoktrin eller ett enda dominerande projekt för att förändra världen i stället för att bara kasta den över ända.

Därmed inte ens sagt att den gamla traditionen försvann från den politiska arenan eller helt miste sin förmåga att störta regimer, även om den efter sovjetkommunismens fall så gott som helt eliminerades i stora delar av världen. De gamla ideologierna bevarade ett starkt inflytande i Latinamerika, där den mest skräckinjagande omstörtande rörelsen på 1980-talet, den peruanska Sendero Luminoso, stoltserade med sin maoism. De var levande i Afrika och Indien. Dessutom överlevde de styrande ”förtrupppartierna” av den sovjetiska modellen Sovjetunionens fall, i synnerhet i efterblivna länder och i tredje världen, vilket kom som en chock för folk som hade uppfostrats med det kalla krigets plattityder. De vann hederliga val i södra Balkan och visade på Kuba och i Nicaragua, i Angola och rentav i Kabul efter den sovjetiska arméns reträtt att de var mer än bara klienter till Moskva. Även här hade emellertid den gamla traditionen vittrat inifrån och ofta så gott som raserats, t ex i Serbien, där kommunistpartiet förvandlades till ett parti för storserbisk chauvinism, eller i den palestinska rörelsen, där den sekulariserade vänsterns ledarskap i allt högre grad kom att undergrävas i takt med den muslimska fundamentalismens framväxt.

V

Revolutionerna i slutet av 1900-talet hade alltså två karakteristiska drag: förtvinandet av den etablerade revolutionstraditionen var det ena, massornas pånyttfödelse det andra. Som vi har sett (kapitel 2) hade få av revolutionerna efter 1917-18 ägt rum på gräsrotsnivå. De flesta hade genomförts av aktivistiska minoriteter som bestod av de engagerade och organiserade, eller hade påtvingats länderna uppifrån, t ex i en militärkupp eller efter en militär erövring, vilket inte förhindrar att de under gynnsamma förhållanden kunde vara genuint populära. Annars skulle de sällan ha fått fäste utom i de fall de infördes med hjälp av utländska erövrare. Men i slutet av 1900-talet trädde ”massorna” ut på scenen igen i huvudrollen, snarare än som statister. Minoritetsgruppers aktivism i form av rurala eller urbana gerillakrig och terrorism fortsatte och blev i själva verket en riktig epidemi i den utvecklade världen och betydelsefulla delar av Sydasiens och Arabvärlden. Antalet internationella terroristdåd, som det amerikanska utrikesdepartementet höll räkningen på, steg nästan kontinuerligt från 125 år 1968 till 831 år 1987, medan antalet offer steg från 241 till 2.905 (UN World Social Situation, 1989, s. 165).

Listan på politiska mord blev allt längre — presidenterna Anwar Sa-dat i Egypten (1981), Indira Gandhi (1984) och Rajiv Gandhi i Indien (1991), för att bara nämna några få. Provisoriska IRA:s aktiviteter i Storbritannien och det baskiska ETA:s verksamhet i Spanien är typiska exempel på denna sorts smågruppsvåld som hade fördelen att den kunde utföras av några hundra eller rentav några dussin aktivister med hjälp av de ytterst kraftiga, billiga och bärbara sprängämnen och skjutvapen som en blomstrande internationell vapenhandel nu spred

⁶ Andra på ytan religiösa rörelser som använde våldsmetoder och vann mark under perioden är inte på något sätt universalistiska och vänder sig i själva verket medvetet till en begränsad grupp. Sådana rörelser kan bäst betraktas som varianter av etniska rörelser, t ex den militanta buddhismen bland singhaleserna i Sri Lanka och den hinduiska och sikhiska extremismen i Indien.

ut i mängder över jorden. Detta var symptom på det tilltagande barbariet i alla de tre världarna och stod tillsammans med det allmänna våldet och otryggheten för den förorenade luft som stadsborna i slutet av årtusendet lärde sig att andas. Deras bidrag till den politiska revolutionen var emellertid obetydligt.

Detsamma kan emellertid inte sägas om folket, vars beredskap att strömma ut på gatorna i miljoner demonstrerades i den iranska revolutionen. Eller i Östtyskland tio år senare då DDR:s medborgare — oorganiserat och spontant om än avsevärt underlättat av Ungerns beslut att öppna sina gränser — beslöt sig för att rösta mot regimen med fötterna, dvs. genom att flytta till Västtyskland. Inom två månader hade runt 130.000 gjort det (Umbruch, 1990, s. 7-10) innan Berlinmuren revs. Eller i Rumänien, där televisionen för första gången fångade revolutionen i flykten i bilden av diktatorns slokande ansikte när den folkmassa som regimen hade sammankallat på torget började bua och inte jubla. Eller i de ockuperade delarna av Palestina, där den massiva ohörsam-hetskampanjen, intifadan, som inleddes 1987 visade att det i fortsättningen bara var aktivt förtryck, inte folkets passivitet eller stillatigande resignation, som kunde bära upp den israeliska ockupationen. Vad det än var som stimulerade det dittills passiva folket till handling moderna kommunikationer som TV och bandspelare gjorde det svårt att undanhålla ens den mest isolerade storpolitiken — var det massornas beredskap att strömma ut på gatorna som avgjorde saken.

Sådana massaktioner kunde inte i sig störta regimer och gjorde det inte heller. Det hände att de slogs ner med våld och vapen, t ex massmobiliseringen för demokrati i Kina 1989 som krossades i massakern på Himmelska fridens torg i Peking. (Hur enorm denna rörelse för studenter och stadsbor än var representerade den dock bara en liten bråkdel av kineserna, men var ändå så stor att den fick regimen att tveka i det längsta.) Vad ett sådant massuppbåd däremot kunde visa var att regimen hade mist sin legitimitet. I Iran, liksom i Petrograd 1917, demonstrerades bristen på legitimitet på det mest klassiska sättet i och med arméns och polisens vägran att lyda order. I Östeuropa övertygade demonstrationerna de gamla regimerna, som redan var demoraliserade efter Sovjetunionens förvägran om hjälp, om att deras tid var ute. Det var ett skolexempel på Lenins maxim om att medborgarna kunde göra större verkan om de ”röstade med fötterna” än om de röstade i valen. Själva klampet av de församlade medborgarnas fötter kunde naturligtvis i sig inte göra revolution. Massan var ingen armé utan en folkskara eller en statistisk ansamling av individer. Den behövde ledare, politiska strukturer eller strategier för att bli effektiv. Det som uppbådade massan i Iran var en politisk protestkampanj av regimen motståndare, men det som förvandlade kampanjen till en revolution var miljonernas beredskap att sluta sig till den. På samma sätt hade tidigare exempel på massans direkta medverkan varit en reaktion på politiska uppmaningar ovanifrån — om det nu var det indiska Kongresspartiets uppmaning att inte samarbeta med briter på 1920- och 1930-talen (se kapitel 7) eller president Peróns anhängares uppmaning till folket att kräva att den arresterade hjälten frigavs på den berömda ”Lojalitetsdagen” på Plaza de Mayo i Buenos Aires (1945). Dessutom räckte det inte att folkmassan var stor, den måste också agera i en situation som gav den maximal genomslagskraft.

Vi förstår ännu inte varför massornas aktioner blev ett så mycket vanligare inslag i politiken under seklets sista decennier. En orsak måste vara att klyftan mellan härskare och undersåtar vidgades nästan överallt under den perioden, även om detta förhållande knappast orsakade några revolutioner eller något totalt avklippande av kontakten i de länder där det fanns politiska mekanismer för att utröna vad medborgarna ansåg och sätt för dem att uttrycka sina politiska åsikter allt emellanåt. Demonstrationer av ett nästan enhälligt misstroende inträffade oftast i regimer som antingen hade mist sin legitimitet eller (som Israel i de ockuperade områdena) aldrig hade haft någon, i synnerhet när de dolde detta faktum för sig själva.⁷ Även

⁷ Fyra månader före DDR:s fall hade det härskande partiet i lokalval fått 98,85 procent av rösterna.

i etablerade och stabila parlamentariska och demokratiska system blev det emellertid mycket vanligt med omfattande demonstrationer som förkastade de befintliga politiska systemen eller partisystemen, härom vittnar den politiska krisen i Italien 1992-93 och uppkomsten av nya och stora missnöjespartier i flera länder där den gemensamma faktorn helt enkelt var att de *inte* kunde identifieras med något av de äldre partierna.

Det finns emellertid ytterligare ett skäl till massornas pånyttfödelse: urbaniseringen av världen och i synnerhet av tredje världen. Under den klassiska revolutionstiden från 1789 till 1917 hade gamla regimer störtats i storstäderna, men de nya regimerna hade fått fäste tack vare det oartikulerade stödet från landsbygden. Nyheten från tiden efter 1930 var att revolutionerna gjordes på landsbygden och när de väl en gång hade segrat importerades till städerna. I slutet av 1900-talet kom revolutionen åter från staden, även i tredje världen, bortsett från i några få, efterblivna regioner. Det måste den göra, dels för att majoriteten av invånarna i varje större land nu bodde eller sannolikt snart skulle komma att bo i staden, dels därför att storstaden, maktens säte, kunde överleva och försvara sig mot hot från landsbygden, inte minst tack vare den moderna teknologin, så länge myndigheterna inte hade förverkat stadsbornas lojalitet. Kriget i Afghanistan (1979-88) visade att en regim med sitt säte i en stad kunde hålla sig kvar vid makten i ett klassiskt gerillaland där det vimlade av lantliga upprorsmän, stödda, finansierade och utrustade med moderna högteknologiska vapen av USA, trots att den utländska armé som hade stött regimen drog sig tillbaka. President Najibollahs regering överlevde till allas förvåning i några år efter den sovjetiska utmarschen och när den föll berodde det inte på att Kabul inte längre kunde hålla stånd mot landsbygdens arméer utan på att delar av regimens egen professionella armé valde att byta sida. Efter Kuwaitkriget 1991 lyckades Saddam Hussein hålla sig kvar vid makten i Irak trots stora uppror i de norra och södra delarna av landet och trots att han befann sig i ett tillstånd av militär svaghet, främst tack vare att han inte förlorade Bagdad. I slutet av 1900-talet måste revolutioner vara urbana för att kunna segra.

Kommer de att fortsätta att inträffa? Kommer de fyra stora revolutionsvågorna under 1900-talet — 1917-20, 1944-62, 1974-78 och från 1989 — att följas av ytterligare perioder då regimer störtas och bryter samman? Ingen som blickar tillbaka på ett sekel där det för närvarande inte finns mer än en handfull stater som har grundats eller överlevt utan att genomgå revolutioner, väpnade kontrarevolutioner, militärkupper eller inbördeskrig⁸ skulle våga sätta någon större slant på att de fredliga och konstitutionella regimskiftena ska bli allena rådande, vilket somliga segerrusiga anhängare av den liberala demokratin förutspådde 1989. Den värld som träder in i det tredje årtusendet är inte en värld som består av stabila stater eller stabila samhällen.

Även om det är så gott som säkert att världen, eller åtminstone en stor del av den, kommer att vara full av våldsamma förändringar, står det emellertid långt ifrån klart hur dessa förändringar kommer att gestalta sig. Vid det korta 1900-talets slut befinner sig världen i ett tillstånd av socialt sammanbrott, snarare än i en revolutionär kris, även om det naturligtvis finns länder där det liksom i Iran på 1970-talet finns förutsättningar för att hatade regimer som har mist sin legitimitet ska störtas i folkliga uppror, ledda av de krafter som är i stånd att ersätta den gamla regimen: till exempel Algeriet i dagens läge och Sydafrika före apartheidregimens abdikation. (Därmed inte sagt att de potentiella eller faktiskt existerande revolutionära villkoren kommer att leda till segerrika revolutioner.) I dag är dock detta slags fokuserade missnöje med sakernas tillstånd mindre vanligt än ett diffust avståndstagande från nutiden, en brist på

⁸ Om man undantar miniatyrstater med färre än en halv miljon invånare är de enda konsekvent "konstitutionella" staterna USA, Australien, Kanada, Nya Zeeland, Irland, Sverige, Schweiz och Storbritannien (med undantag för Nordirland). De länder som ockuperades under eller efter andra världskriget anses här inte ha åtnjutit ett obrutet konstitutionellt styre, men till nöds skulle några få före detta kolonier eller avkrokar som aldrig har vetat av militärkupper eller inhemska väpnade uppror också kunna betraktas såsom "ickerevolutionära" — t ex Guyana, Bhutan och Förenade arabemiraten.

politiska organisationer eller en misstro mot dem, eller helt enkelt en sönnerfallsprocess som länderna anpassar sin inrikes- och utrikespolitik efter så gott de kan.

Världen är också full av våld — mer våld än tidigare — och full av vapen, vilket kanske är lika viktigt. Under åren före Hitlers maktövertagande i Tyskland och Österrike var visserligen rashatet och rasmotsättningarna akuta, men det är svårt att föreställa sig att de skulle ha uttryckt sig i att nynazistiska tonårsbusar brände ner ett hus där det bodde invandrare och därigenom dödade sex personer i en turkisk familj. Men 1993 chockerar visserligen en sådan händelse fortfarande, men ingen blir längre överraskad när den inträffar i hjärtat av det fridfulla Tyskland och inom parentes i en stad (Sulingen) där arbetarklassen har en av de äldsta socialistiska traditionerna i landet.

Dessutom är det i dag så lätt att komma över högdestruktiva vapen och sprängämnen att man inte kan utgå från att staten i utvecklade länder kommer att kunna bevara sitt normala monopol på krigsmateriel. I den anarki av fattigdom och girighet som råder i det förutvarande Sovjetblocket är det inte ens längre otänkbart att kärnvapen eller förmågan att framställa kärnvapen kan hamna i händerna på andra grupper än regeringarna.

Under det tredje årtusendet kommer världen alltså nästan säkert att fortsätta att präglas av politiskt våld och våldsamma politiska förändringar. Det enda som är ovisst är vart de kommer att leda.

Lästips

Alexander C Cook: [Maoismen i tredje världen](#)

Ben Kiernan: [Hur Pol Pot kom till makten](#)

John Mage: [Storm över Himalaya](#) (Nepal)

James Petras: [Gerillarörelser i Latinamerika](#)

Saverio Tutino: [Den kubanska oktoberrevolutionen](#),